

ADİL DÜNYA İNANCI ÜZERİNE BİR POLEMOS

Arzu GÜL TOPUZ*, Onur UCA**, Metin TOPUZ***

Makale Geliş Tarihi-Received: 10.02.2017
Makale Kabul Tarihi-Accepted: 10.10.2017

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, insan için kaçınılmaz olan dünyayı değerlendirme ve anlamlandırma etkinliğinin bir biçimi olarak Lerner'in "Adil Dünya İnancı" tezini psikolojik, felsefi ve sosyolojik bağlamda değerlendirmektir. Elbette söz konusu değerlendirmeyi bütün perspektifleri serimleyecek biçimde burada ele almak olanaklı değildir, bu nedenle belirli açılardan sınırlandırılmış ve fakat birbirine seslenen bir tartışma ağı kurulmaya çalışılmıştır. Bu tartışma düzleminin ilk dokusunu psikolojik değerlendirme oluşturmaktadır. Burada genel olarak adil dünya inancı tezinin dayanakları ve günlük hayatın idame edilmesindeki düzenleyici rolüne farklı açılardan değinilmiştir. İkinci dokuyu söz konusu tezi, bir yapı-söküme uğratma olanağını yoklamak adına Nietzsche'nin sürü ahlakı perspektifinden değerlendirmek oluşturmaktadır. Üçüncü doku bağlamında aynı zamanda kişilerarası ilişkiler açısından önemi olan adil dünya inancı tezi, toplumsal değerlendirme dünyasının bileşenleri açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ikincil amacını disiplinler arası bir çoksesliliğin olanağını sağlamak olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Adil Dünya İnancı, Değerlendirme, Sürü Ahlakı, Değer Dünyaları.

* Uzman Psikolog, Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gularzuu@gmail.com

** Arş. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, onuruca33@gmail.com

*** Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, mtntpz@gmail.com

A POLEMOS ON JUST WORLD BELIEF

ABSTRACT

The main aim of this article is to evaluate Lerner's thesis of Just-World Belief which is a form of evaluating and interpreting activity that is inevitable for human in regard to psychology, philosophy and sociology. Certainly this evaluation in question can not be exposed here in respect to all aspects, therefore it is tried to establish a network that is limited from certain aspects, but at the same time calls on each other. First tissue of this discussion level consists of psychological evaluation. Herein the basic grounds and in maintaining life the regulative role of Just World Belief thesis mentioned form different angels. Second tissue of discussion consists of evaluating this thesis from Nietzsche's herd morality on behalf of the possibility of deconstructing it. In the context of third tissue, Just World Belief that is at the same time crucial for interpersonal relation discussed according to the components of social evaluation world. In this regard secondary purpose of this study is to create a possibility of interdisiplinary polyphony.

258

IJSI 10/2
Aralik
December
2017

Keywords: Justice, Just World Belief, Evaluation, Herd Morality, Worlds of value.

GİRİŞ

Adalet, adil, adaletli, adil olan, adil olmayan, adaletsiz ve benzeri şekilde üretilebilecek her kelime sosyal arenayı paylaşan ve bir şekilde varlığı ile inşa eden insan için oldukça önem arz etmektedir. Öyle ki, bu kelimeler kişilerin kendilerinin ve bittabi diğerlerinin içinde buldukları durum ve koşulları algılama, değerlendirme ve yargılama süreçlerinde büyük bir öneme sahiptir. Bu durum felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi disiplinler başta olmak üzere birçok disiplin tarafından konuya dair yoğunlaşma olmasını da beraberinde getirmektedir. Bu farklı disiplinlerce çalışılma durumu bilimin birikimli ve farklı bakış açılarından görüşleri de beraberine alarak ilerlemesi açısından da büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada da adalet kavramı temelde psikoloji literatüründe önemli yer kaplayan “Adil Dünya İnancı – Just World Belief” kuramı temelinde felsefe, psikoloji ve sosyoloji bakış açılarının harmanlanarak sunulması planlanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü kuramın psikoloji literatürü baz alınarak tanıtımını içermektedir. Devamında Nietzsche’nin görüşlerinden yola çıkan felsefi bakış açısı ve temel bir değerlendirme ile sonlanan sosyoloji bakış açısı yer almaktadır.

259

IJSI 10/2
Aralık
December
2017

1. ADİL DÜNYA İNANCI (JUST WORLD BELİEF)

Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması “ya da “Herkes kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk” (TDK, <http://www.tdk.gov.tr/>, 12.01.2017) olarak tanımlanan adalet, soysal yaşamın parçası olan insan için çocukluktan yetişkinliğe kadar karşı karşıya kaldığı en önemli kavramlardan biridir. İnsanlar davranışlarında ve sözlerinde adaleti büyük ölçüde önemsediklerini vurgularlar (Lerner, 1977). Adil bir dünyada yaşamak istemek, diğerleri ile aynı adalet kurallarının kendisi için de uygulandığını ve uygulanacağını bilmek kişiler için güvenli ve rahatlatıcı bir özellik taşımaktadır. Lerner’in *Adil Dünya İnancı Hipotezine* göre de (Lerner, 1977) insanlar dünyanın iyilerin ödüllendirilip, kötülerin cezalandırıldığı adil bir yer olduğuna inanmaya güdülenmişlerdir. Diğer bir deyişle kişiler adil bir dünyada yaşamak isterler ve yaşadıkları dünyanın adil olduğuna inanmak zorundadırlar. Çünkü bu durum onların günlük hayatlarını, geleceklerini umut, güven ve emniyetli olacağına dair inanç içinde geçirmelerine yardımcı olur (Lerner, 1980). Ayrıca insanların

çevrelerinin adil ve düzenli, hak ettiklerini aldıkları bir yer olduğuna inanmaları onları belirsizlikten korur (Lerner, Miller, 1978).

Adil dünya inancı kuramının temeli “kişisel sözleşme”ye dayanmaktadır. Çocuğun hazdan gerçeklik ilkesine doğru hareket ettiği ardışıklık, kişisel sözleşmenin temeli olarak değerlendirilebilir. Daha sonraki olgunluk aşamasında da bu sözleşmenin öğeleri bulunur. Çocuk çevresel deneyimlerinden hareketle buyrulunu yapar ve yasaklananı yapmayı bırakır. Daha iyi bir sonuç alacağını varsayan çocuk yapmaktan haz duyduğu şeyleri, yapmayı bırakmayı kabul eder. Böylece hak ettiğini alma hakkı kazanır. Ancak eğer çocuk ve daha sonraları yetişkin, bir şeyi hak etmesine ilişkin söz konusu kural ve sürecin uygulanmadığı bir dünyaya ikna olmaya başlarsa sosyal sözleşmeye dair davranışlar sergilemeyi bırakır. Birçok insanın çoğunlukla bu sözleşmeye uymalarının kökeninde amaçlarına yönelme ve psikolojik olarak denge / kararlılık içinde kalmak istemeleri yer almaktadır (Lerner, 1977). İnsanlar için kişisel özelliklerden ziyade uygun eylemlerin sonunda elde edilen kazançlar olduğuna inanmak daha tercih edilebilirdir. Böyle olduğunu düşünmek kişinin kendi davranışı üzerinde değiştirebilirlik ve kontrol edebilirlik özelliği de getirmektedir (Lerner, 1966). Başka bir ifade ile dile getirecek olursak adil dünya inancı bireylerin kendi kaderleri ve hak ettikleri üzerinde doğrudan kontrolleri olduğuna inanmaları üzerine kurulu bir hipotezdir (Murry vd. 2005).

Dünyanın iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı bir yer olduğuna inanmak kişinin yaşamı algılayışı ve yeniden inşası açısından işlevsel bir önem taşımaktadır (Furnham, 2002). Sosyal psikolojik açıdan bakıldığında eğer insanların adalet arzusu gibi bir istekleri var ise bu onların dünya ile ilgili inanç ve tutumlarını şekillendirir. Kişilerin hak ettiklerini yaşadıkları ve davranışlarının sonuçlarını aldıkları bir dünyada yaşadıklarına dair inançları, aksi duruma tanık olduklarında ise acı çeken diğerini değersizleştirme ya da reddetme yoluna gitme ile sonuçlanmaktadır (Lerner, 1966). İyi insanların başına iyi şeylerin kötü olanların başına kötü şeylerin geldiğine inanan insanlar kötü sonuçlardan da kişilerin kendilerini sorumlu tutmaktadırlar (Witt vd., 2006).

Güçlü adil dünya inancının psikolojik bazı yararları olduğu görülmektedir. Örneğin adil dünya inancı ve yaşam doyumu arasında güçlü ve karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Öyle ki, güçlü adil dünya

inancı olanların kendi içinde oldukları durumu, kayıplarını ve yoksunluklarını daha adil görmeye motive oldukları görülmektedir. Bu durum bizlere dezavantajlı durumlarda olan bireylerin mevcut koşullara nasıl adapte olduklarını anlamamız konusunda yardımcı olmaktadır (Hafer, Olson, 1989). Yapılan çalışmalar öznel iyi oluş ile yüksek adil dünya inancı arasında ilişki olduğunu da göstermiştir (Dzuka, Dalbert, 2006; Correia, Dalbert, 2007). Bu ilişki günlük hayat işlevlerinde de görülmektedir. Öyle ki, adalet usulüne dair inanç ile algılanan stres düzeyinin düşüklüğü arasında doğrudan, sağlıklı olmak adına yapılan davranışlar ve düşük fiziksel sağlık semptomlarından şikâyet arasında ise dolaylı yönden ilişki olduğu çalışmalarca desteklenmiştir (Lucas vd., 2008).

Adil dünya inancı iyi olma halini sürdürmede ve deneyimlenen adaletsizliği benimsemede / sindirmede yardımcıdır. Yüksek adil dünya inancına sahip olanlar kendi okul derecelerini, notlarını, başarılarını, öğretmenlerinin ve arkadaşlarının davranışlarını daha adaletli olarak algıladıkları ve hayatlarından memnuniyet eğilimlerinin daha yüksek olduğu bulgulanmıştır Ayrıca okul ortamında daha az stres ve sıkıntı yaşamakta ve genel hayatlarından da daha mutlu olduklarını bildirmektedirler (Correia, Dalbert, 2007; Correia vd., 2009).

Adil dünya inancı iyi oluşa gelecek herhangi bir aksaklığı önleme ve yaşanabilecek olumsuzluğa verilecek tepkileri düzenleme rolü görmektedir. Çünkü bu inanç kişileri dünyanın adil bir yer olmadığını düşünmeye itmekten korur. Bundan ötürü kişiler inancın tehdit edilmesi halinde bu inancı korumak adına adil olmayan durumu telafi yoluna giderler. Nitekim çalışma sonuçları da adil dünya inancı yüksek olan kişilerin işyeri zorbalığı yaşamalarının karşısında gösterdikleri fiziksel rahatsızlık belirtileri göstermeleri arasında adil dünya inancının düzenleyici bir rolü olduğunu göstermektedir (Öcel, 2011). İş yerinde yapılan başka bir çalışmada ise adil dünya inancı ile iş yerinde cinsiyet eşitliği arasında ilişki olduğu yani yüksek adil dünya inancına sahip olanların yüksek algılanan cinsiyet eşitliğine sahip olduğu ve düşük cinsiyet eşitliğinin olduğu durumların ise kadınların kendi seçimleri gibi içsel yüklemelere atfedildiği bulgulanmıştır (Bastounis, Minibas-poussard, 2012).

Yukarıda sözü edilen çalışmalardan da anlaşılacağı üzere adil dünya inancı kuramı temelde konunun adalet ile ilgili olması sebebi

ile psikoloji literatüründe yer alan birçok farklı kavram ile birlikte çalışılmasını zorunlu kılmış ve bu yönüyle literatüre büyük zenginlik sağlamıştır.

2. NİETZCHE: ADİL DÜNYA İNANCI MI? SÜRÜ AHLAKI MI?

İnsanlar dünyayı ve çevrelerini anlamlandırmak için çeşitli değer yüklemelerinden hareketle değer yargıları oluştururlar ve bu değer yargılarından hareketle de kişisel değer sistemleri oluştururlar. Oluşturulan kişisel değer sistemleri insan için dünyayı belirli bir biçimde bilebilir, bilinenden hareketle öngörülebilir ve öngörülere uygun davranılabilir kılmaktadır. Psikolojik perspektiften bu özellikler ruhsal bütünlüğü sağlayan unsurlardan birkaçıdır. Öte yandan insanlar arası ilişki göz önüne alındığında kişisel değer sistemlerinin karşılıklı olarak birbirine tam uyduğu söylenemez. Kişisel değer sistemleri, yine bilebilirlik, öngörülebilirlik ve uygun davranış şemaları altında toplumsal değer sisteminin oluşmasında model görevi görmektedir. Kant'ın da ifade ettiği gibi toplum-dışı toplumsallıklarıyla insanlar ortak bir değerler alanı oluşturmayı amaçlamak üzere bir araya gelirler (Kant, 2007: 111-112). Dünyayı anlama ve bu gerçeklik içinde kendini kurabilmenin araçları olarak kişisel ve toplumsal değerler alanı, olgusal gözlemlere dayalı yaşam deneyimlerince belirlenebileceği gibi, bu yaşam deneyimlerinden çıkarılan rasyonel veya irrasyonel tasarımlar da (inanış ve ritüel) belirlenebilmektedir. Kısaca değerler alanını insanın bütün yapıp etmeleri (felsefe, sanat, ahlak, ebediyat, mimari vb.) oluşturmaktadır (Kuçuradi, 2009: 15). Bu bağlamda Lerner'ın "adil dünya inancı" kuramı, yani dünyanın iyilerin ödüllendirilip, kötülerin cezalandırıldığı bir yer olduğuna inanmaya güdüldü oldukları savı da dünyayı anlamaya dönük bir değerlendirme biçimidir. Fakat ne türden bir değerlendirme biçimidir? Bu sorunun olanaklı doğru cevabını alabilmek için insanın değerlerini olduğu kadar bizzat değerlendirme mekanizmasını da felsefi-psikolojik açıdan ele alan Nietzsche'nin düşüncelerini incelemek gerekmektedir.

Tamamlanmamış bir kitap olan *Güç İstenci* adlı eserinin önsözünde Nietzsche kitabın amacını "değerlerin yeniden değerlendirilmesi" olarak belirlemiştir. Çünkü ona göre Sokrates'ten bu yana insanlığın düşünsel birikimi ahlaksal değerler üzerinde durmaktadır. Bu ahlaksal dayanağın temellendirilmesi için filozoflar uzun uğraşlar vermişler fakat dayanağın kendisini hiçbir zaman eleştiri konusu

yapmamışlardır. Bir başka deyişle felsefenin pratik alanında ahlaki iyinin-kötünün “ne” olduğu araştırılmış fakat “nasıl” olduğu araştırılmamıştır. Dünyanın yalnızca tek boyutlu bir yorumu olan ahlak bunun yerin özgürlük, günah, ödev, sorumluluk, öte dünya vb. kavramları aracılığıyla tek geçerli değerlendirme biçimi olarak ele alınmıştır. Ahlaki değerlendirme içinde insan eylemlerinden sorumlu olması gereken bir varlıktır. Bu nedenle özgür istenç sahibidir. Öyleyse ahlaksal anlamda kötülüğün nedenidir. Bu kötülükten kurtulması için tanrısal iyiliklere uyması gerekmektedir, yani “... yapmalısın” biçiminde ödevleri vardır. “... yapmalısın” biçimindeki buyruklar ahlaki iyinin kaynağıdır; bu bağlamda kendi-başına iyi özelliği taşımaktadırlar. İnsan eylemlerinin buyruklara ve ödevlere uygunluğuna göre bir öte dünyada ödüllendirilmeyi umabilir. Ters durumda, yani buyruklar dışında içgüdülere veya arzulara uyma durumunda insan, bunları kendisi tercih ettiği için cezalandırılacaktır.

263

IJSI 10/2
Aralık
December
2017

Biçimi itibariyle söz konusu içeriklere sahip bütün değerlendirme biçimlerini Nietzsche, sürü ahlakı olarak adlandırmıştır. Ona göre bu dünyanın anlamı için bir öte dünyaya bakmayı veya değerlerin dünya-üstü anlamlarını aramayı salık veren sürü ahlakı, yaşam-karşıtı bir bakış açısı sunmaktadır. Çünkü insanın değerini belirleyen, onun kendini aşmaya yönelik potansiyelidir. Bu nedenle onun, bir emir-uygulayıcı değil, “kendi omuzları üstüne yükselmeye çalışan” bir yaratıcı olması gerekmektedir (Nietzsche 2015: 150). Bunun için verili değer tablolarını yıkmalı ve kişisel değerlerini oluşturmalıdır. Bu nedenle ahlaksal perspektiften iyi olarak görünenler, yaşamın kendisi için kötü anlamı taşımaktadırlar. Kendi ifadesiyle bu “optik yanılmanın” (Nietzsche, 2005: 29) izlerini ahlak-etik alanında olduğu kadar bilim, eğitim, siyaset, sanat, psikoloji ve sosyoloji gibi alanlarda da bulmak olanaklıdır.

Anakronik bir değerlendirme yapmayı göze alarak Nietzsche’nin, Lerner’in adil dünya inancı kuramını, ahlaksal değerlendirmenin bir örneği olarak değerlendireceği söylenebilir. Çünkü ilk olarak gözlem tarafından yanlışlanması oldukça kolay olmasına rağmen dünyayı iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı bir yer olarak değerlendirmek, olguların üstünde onlardan bağımsız tanrısal bir adaletin olduğu düşüncesine referansta bulunmaktadır. Bir başka deyişle kuram, “olan” ile “olması gereken” arasında eşitliği sağlayan bir dış-adalet-dağıtıcıyı varsaymaktadır. Oysa Nietzsche’ye göre eşitlik kavramı üzerinden şekillendirilmiş bir adalet imgesinin doğada

karşılığını bulmak olanaksızdır. Canlılar için adaleti belirleyen, güç ilişkisi içindeki konumlarıdır. Adalet, hazır bulunan ve zayıfları korumak adına üst bir otorite tarafından bahşedilen bir ayrıcalık değildir; istencin güçlülüğü, yani yaşamın değerinin artırımı doğrultusunda güçlülere ait bir niteliktir.

Öte yandan Nietzsche'nin, ahlaki nitelik taşıyan adalet konusundaki eleştirilerinden yola çıkarak şunlar söylenebilir: "iyilik eden iyilik bulur, kötülük eden kötülük bulur" türünden bir eşitlik kabulü, "bencil-olmayan eylemler iyidir, bencil eylemler kötüdür" ve "herkes özgür istenciyle tercih ettiği eyleme uygun olarak ödüllendirilir veya cezalandırılır" türünden ahlaksal ön kabullere dayanmaktadır. Çünkü Lerner'ın argümanında insan, sorumlu ve ilahi adalete tabi bir varlık olarak belirlenmektedir. Oysa keskin gözleme sahip biri, insanın da parçası olduğu doğada bu varsayımların geçerliliklerinin olmadığını, yalnızca toplumsallık içinde anlamı olduğunu görecektir.

Bu bağlamda Nietzsche eşit hak iddiasına dayanan ahlaksal bakış açısının -ve buna bağlı olarak adil dünya inancının da- bu dünyaya içkin olan adaletsizliği çarpıttığını iddia etmektedir. Lerner'ın kuramına göre adil dünya inancı, inananları belirsizlikten koruduğu gibi umutlarını ve güvenlerini diri tutmaktadır. Nietzsche açısından bu "sürünün otlak mutluluğu" anlamına gelmektedir (Nietzsche, 2016: 51).Çünkü Nietzscheci anlamda sürü, dünya ile dolaysız bir ilişki kurmak yerine, genellikle geleneğin ve sürü başı denen kanaat önderlerinin sağladığı değerler aracılığıyla dolaylı bir ilişki kurmaktadır. Bu verili değerlerin amacı, doğrudan bir ilişki kurulduğu zaman sürü insanını derin bir kuşku, korku ve şüpheye sevk edecek olan bu dünyayı anlaşılabilir kılmaktır. Çünkü insanın, görünen arkasında dünyanın bir anlamı olduğuna yönelik güçlü bir inancı vardır. Nietzsche'ye göre sürü insanı, gerçekliğin çarpıtılması pahasına adına dünyayı anlaşılır kılar. Bir başka deyişle adil dünya inancı türünden inançlar sürü içinde güç, güven ve huzur bakımından bir istikrar sağlamakta, fakat bu istikrar, dünyanın yanlış yorumlanmasına dayanmaktadır. Çünkü bu fikrinin gerisinde dünyada bir ereklilik olduğu inancı, yani insanın bir amaç olarak bulunduğu ve olanın ötesinde eşitliğe dayanan bir adaletin bu amaca uygun olarak dünyayı düzenlediği bir düzen bulunmaktadır. Oysa Nietzsche'ye göre ne böyle bir adalet ne de böyle bir gereklilik vardır.

Öte yandan Nietzsche'ye göre bu türden inançlar yalnızca kişisel değerlendirmeler olarak var olmazlar, ayrıca normatif bir biçim alırlar. Bir başka deyişle söz konusu inançları paylaşmayanlar sürü-dışı, öteki veya kötü olarak adlandırılırlar. Bu ahlaki değerlendirme biçiminin dualitik yapısının bir gereğidir. Sürünün varlığını devam ettiren değerler iyi, bunun karşıtı olan değerler kötü olarak adlandırılır. Sürü ahlakı içinde realitenin anlamı, bu ikiliğe göre yargılanır ve belirlenir. Benzer biçimde adil dünya inancı da değerler konusunda dualitik bir yapıdadır. Gerçeklik iyilik yapan=iyilik yapılan ve kötülük yapan=kötülük yapılan karşıtlığına uygun olarak yargılanır. Çünkü kötülük yapanın iyilik bulacağı, iyilik yapanın kötülük bulacağı veya genel anlamda böyle bir eşitliğin veya karşıtlığın olamayacağı düşünülmez. Değerlerin çok-anlamlılığı karşısında iyi-kötü karşıtlığı sığınılacak bir liman görevi görmektedir. Adil dünya inancı da bu limanlardan biridir.

Nietzsche'ye göre insanın ahlaki-mantıksal yapısının tipik özelliklerinden biri "bilinmeyenin, bilinene benzetilmesi"dir (Nietzsche, 2003: 228). Dünyanın çok-yönlü-anlamlılığı karşısında sürü insanı, verili değerlerine uygun olanlar ile olmayanlar arasında bir tür tasnif yapar. Bir başka deyişle çok-anlamlılığı, tek-anlamlılığa indirger. Söz konusu inançla çelişen deneyimler tekrar yorumlanarak inanca uygun hale getirilir. Bu tasnif doğrultusunda olgusal bağlamından bağımsız olarak kendi-başına iyi ve kötü değerler yaratılır. Bu değerler daha sonra kişilere aktarılaraq iyi ve kötü insan kategorileri oluşturulur. Kötü değerler veya insanlar ise verili değerler açısından anlaşılmasız olan veya bu değerleri tehlikeye sokanlardır. Sürü değerlerinin bütünlüğünün korunması adına tehlike olduğu düşünülenler değerden düşürülür veya adil dünya inancında olduğu gibi sürü değerlerinin lehinde eşitlikler kurulur. Örneğin Eski Ahit'te bulunan Eyüp'ün hikayesinde, kendisi iyi bir insan olmasına rağmen arkadaşları, başına gelen felaketler nedeniyle onun cezalandırmaya uygun bir günah işlediği konusunda ısrar ederler. Çünkü ahlaki ilke, "ceza varsa, günah olmalıdır" biçiminde işler. Benzer bir biçimde adil dünya inancı açısından herhangi biri piyangodan ikramiye kazanıyorsa, bunu hak edecek iyilikler yapmış olmalıdır.

Nietzsche'ye göre adil dünya inancı türünden ahlaksal düzenlemelerin temelinde varlığını uzun süredir koruyan bir yanlış anlama, eylem ile eyleyenin birbirinden ayrılması bulunmaktadır. Buna göre eylem bir neden-etki süreci olarak değerlendirilmiş, yani

özne-Ben neden, eylem ise sonuç olarak ele alınmıştır. Öznenin etki etme gücüne ise istenç adı verilmiştir. Bunun yanı sıra ahlaksal düzlemde eylemin değeri, sorumluluk ve ödül-ceza kavramları merkezinde değerlendirildiği için bu istenç, özgür istenç olarak düşünülmüştür. Çünkü eğer istenç özgür değilse, ne sorumluluk ne de iyilik-kötülük olanaklıdır. Oysa Nietzsche açısından istencin özgür olup olmaması değil, güçlü olup olmaması önemlidir. Güçlü istenç, kendini aşan ve yaratıcı olan istençtir. Bu amaçla istenç, “bir ağacın meyve vermesindeki zorunluluk” anlamında zorunlulukla yaratır (Nietzsche, 2011: 8). Bu bağlamda her olgu tekil ama aynı zamanda bu zorunluluğun bir parçasıdır. Bireyin eylemini oluşturan pek çok katman vardır ve ne bu katmanların bütünüyle bilinmesi ne de özgürce eylendiğinin söylenmesi olanaklı değildir. Bu bakış açısından hareketle, adil dünya inancı içinde dile getirilen “iyi bir insanın iyiliği hak ettiği veya kötü bir insanın kötülüğü hak ettiği” iddiasının ahlaksal perspektiften kurulan eylemin nedenselliğiyle örtüşür gibi görünmektedir. Yani tam da bilinemeyecek bir şey hakkında ahlaksal bir adalet kurgusuna göre yargıda bulunulur.

Bunun yanı sıra adil dünya inancının temelini oluşturan “kişisel sözleşme” bağlamında birey, çocukluktan toplumsallığa geçerken toplumsal normlar bağlamında kişisel değerler sisteminde yapısal değişikliklere gitmektedir. Zamanla haz merkezli bakış açısı yerini kişisel yarar-toplumsal yarar çift merkezli bakış açısına bırakmaktadır. Bu geçişte adil dünya inancının önemli bir işlevi vardır; bireye gerekli kurallara uyulduğunda bir tür adaletin sağlanacağına dair güvence sağlamaktadır. Adil dünya inancı kişisel yarar ile toplumsal yarar arasında denge kurulmasını sağlamaktadır. Nietzsche toplumsallık içindeki böylesi dengeleyici mekanizmaların kişisel özgünlüğü sakatladığını ve bakış açısını daralttığını ifade etmiştir. O, “*istiyorum*” ile dile gelen arzunun, toplumsal-ahlaksal “*şunları şunları yapmalısın... yoksa*” biçimindeki ahlaki ödev buyruğu ile yer değiştirme tehlikesine dikkat çekmiştir.

Son olarak, Nietzsche olasılıkla adil dünya inancı türünden inançları ahlaksal önyargılar olarak değerlendirecektir. Çünkü ona göre değerler arasında birbirini dışlayacak şekilde bir karşıtlık yoktur, yalnızca sıcak ile soğuk arasında olduğu gibi derece farkı vardır. İyilik ve kötülük aynı düzlemin parçalarıdır. O sıklıkla “*doğru ve yanlışın doğal olarak birbirlerine zıt olduklarını neden varsayıyoruz?*” diye sorar. Zihin her ne kadar kavrayışı kolaylaştırmak için pek çok defa zıtlık

kalıbına başvuruyor olsa da, Nietzsche'ye göre görünüşlerin yalnızca dereceleri, yani farklı *valeurları* (değerleri) vardır" (Nietzsche, 2016: 44). Adil dünya inancı ise bu türden değer farklılıklarının iyi-kötü zıtlığına indirgenmesinin genel kalıbıdır. Böyle bir zıtlık ise dünyanın bütünsel kavranışı anlamına gelen 'dünyayı olumlamanın' tersine çevrilmesidir. Bir başka deyişle yaşamı, yaşamın dışında bir ideal aracılığıyla olumsuzlayarak değerlendirmektir.

3. ADİL DÜNYA İNANCINDAKİ "ADİL"İ YAKALAYABİLMENİN DEĞERİ

Alt başlıktan da anlaşıldığı gibi metin "Adil Dünya İnancı" (ADİ) teorisindeki adil olana veya olmayana dair kanaatin nasıl oluştuğuna insanın sahip olduğu değerler üzerinden bakmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak için hem bireysel hem de toplumsal düzeyler üzerindeki ilişkiselliğe bakılmıştır. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi psikoloji bilimine göre adil dünya inancı bireylerin kendi kaderleri ve hak ettikleri üzerinde doğrudan kontrolleri olduğuna inanmaları üzerine kurulu bir hipotezdir. Felsefi açıdan ise (özellikle Nietzsche'ye göre) ahlaksal değerlendirmenin bir örneğidir ve içerisinde ahlaksal önyargılar taşımaktadır. Bu alt başlık (belli bir açıdan sosyoloji için) içinse adil dünya inancı toplumsal bir sonuçtur. Bu sonuç için önemli olan nokta, "adil olanın" belirlenmesi sürecinde, bireyin gerçekleştirdiği kültürel ve ekonomik manevraların adil dünya inancı ile ilişkisidir. Bahsedilen "adil" kelimesinin etimolojik kökeni Arapçadan gelmektedir. "Denge gözeten, adaletli" kelimesine dayanmaktadır (www.etimolojiturkce.org. 20.11.2016) Kelime kökünden de anlaşıldığı gibi dengeyi gözeten, adaletli olan ile adalete ve dengeye tabi olan farklı öznelerdir. Diğer bir ifadeyle adil'i belirleyen ile adil olanı kabul eden aynı güç olmak zorunda değildir. Ayrıca her tarihsel dönemin ve koşulun adaleti toplumsal değerler içerisinde belirlenmektedir.

Adil Dünya İnancı'nun birbiriyle iç içe geçmiş bireysel ve toplumsal boyutu vardır. Bireysel ve toplumsal iç içe geçmişlik boyutunu anlayabilmek için bireylerin değerlerinin toplumsal düzeyde birbirleriyle karşılaşma ve eylemlerini meşru kılmasının nasıl gerçekleştiğini anlamak önem taşımaktadır. Bireysel düzeyde adil dünya inancının gelişimini ele alırken insanın değerleriyle düşündüğünü ve hareket ettiğini kabul etmemiz gerekmektedir. Bu değerler toplumların yapısal unsurlarına göre değişebilmektedir.

Pragmatik Sosyoloji geleneği içerisinde gelen Luc Boltanski ve Laurent Thévenot'un "Gerekçeleştirme Üzerine Değerin Ekonomileri" adlı eserinde belli değer dünyalarından söz etmektedir. Adil dünya inancının toplumsal etkisinin oluşma işleyişini anlayabilmek için bu değer dünyalarından bahsetmek elzemdir.

Esinlenme dünyası: Bireysel yaratıcılık ve orijinallığe dayanır. Değer, bireyin yaratıcılık kabiliyetiyle ilgilidir.

Ailesel dünya: Bireyin ailesinden getirdiği nesil ayrımı, gelenek ve hiyerarşi önemlidir. Toplumda buradan gelen bilgilerin mantığına başvurularak hareket edilir.

Yurttaşlık dünyası: Kendi değer ve ilgilerini bir kenara bırakan birey "ortak iyiye" doğru hareket eder. Ortak iyiyi belirleyen yasalar, haklar, refah devleti içerisinde yer alan dayanışma ve saygı prensipleridir.

Endüstriyel dünya: Teknik ve bilimsel prensiplere göre belirlenir. Değeri işlevsellik, üretkenlik ve verimlilik üzerinden oluşturulur.

Piyasa dünyası: Adından da anlaşıldığı gibi ekonomi dünyasıyla ilgilidir; ancak sadece sistemsel bir ekonomiye indirgenemez, bireylerin meta alış ve satış ilişkilerini de içerir. Bireyler arasındaki meta yarışına dayanır. Bireyler, zengin olduğu için değerlidir.

Şöhret dünyası: Değerin insanların aklında ve fikirlerinde oluşturulamazsa hiçbir şey olduğu fikrine dayanmaktadır. İnsan değerinin ölçülebilirliği kamusal değer içerisindeki geleneksel işaretlere bağlıdır. Başarı üne ve toplum içerisinde görünür olmaya bağlıdır (Thévenot, Boltanski, 2006).

Bu değer dünyalarının toplumlara göre değişiyor oluşu bireysel adil dünya inancının oluşum yapısını (sosyolojik perspektiften) belirlemektedir. Bireyler adil dünya inancına dair fikirlerini bireysel değer dünyalarının biçimine göre netleştirmektedir. Örneğin ailesel dünyasının değerleri yüksek olan bir birey çocuklarıyla iyi ilişkileri olmasını, geçmişte anne babasına çok saygılı bir çocuk olmasına bağlayarak adil dünya inancını belirleyebilmektedir. Veya bunun tam tersi de geçerlidir. Geçmişte kardeşlerine ve anne babasına çok kötü

davrandığı için şimdi çocuklarının ona çok kötü davrandığını düşünebilir. Bireysel olarak adil dünya inancı bireyin çıkmaz psikolojik sarsıntılara (stres, bunalım vb.) girmesini engelleyecektir (Lerner, 1980). Değer dünyalarının bireye yönelik bu boyutu olumlu özellik taşımasına karşın, aynı değer dünyasının toplumsal düzeyde yaşanan karşılaşmalarda farklı bir yol izleyebileceği düşünülmelidir. Ailesel değer dünyası ve aynı örnek üzerinden toplumsal düzeyde adil dünya inancının iz düşümünü ele alalım. Belirtilen örnekteki aynı birey çocukluğunda anne ve babasına saygılı davranmasına karşın çocukları ona çok kötü ve saygısızca davranıyorsa diğer değer dünyaları üzerinden düşünerek kendi adil dünya inancını korumaya meyil edebilmektedir. Adil dünya inancını korumak için değer dünyaları arasından geçişlerle düşünmeyi nasıl gerçekleştirmektedir. Çocuklarının kendisine kötü davranmasını “yurttaşlık dünyası” içerisinde yer alan yurttaşlığın değer argümanlarına yaslanarak adil dünya inancını doğrulayacak şekilde açıklamalar yapabilmektedir. Yurttaşlık dünyasında birey ortak iyiye doğru hareket eder. Ülkenin vatandaşlarının refah ve huzuruna giden yollar bu ortak iyiyi belirler. Bu birey çocuklarının kendisine kötü davranması ülkeye gelen göçmenlerin aile ilişkilerinin kendi ailesini etkilemesinden kaynaklandığını düşünmeye meyil eder. Bu düşünce hem kendi adil dünya inancını korur hem de toplumsal düzeyde karşılık ve destek bulur. Böylece birey için çocukları göçmenlerin genel ahlaki bozmasından dolayı ona kötü davranıyordu. Bu birey yaşanan toplumsal olaylarda adil dünya inancını korumak için ırkçılığa göz yumma eğilimi gösterebilir. Veya “piyasa dünyası” değerleri içerisinde çocuklarıyla kurduğu ilişkiyi düşünerek “herkesin dini imanı para olmuş bu devirde, bizim çocuklarda bu devrin çocuğu, paramız yok diye saygı görmüyoruz” şeklinde ekonomik sistemin genel ahlaki yok ettiğini vurgulayarak yine kendi adil dünya inancını korumayı deneyebilir ve argümanını meşrulaştırabilir.

Yukarıda belirtilen örnekte olduğu gibi bireyin adil dünya inancını korumak için toplumsal değerler dünyasını kullanması tehlikeli boyutlara ulaşabilmektedir. Birey kendi adil dünya inancını kendi geçmişiyle tutarlı bir biçimde eşleştirebilmek için diğer değer dünyaları içerisinde geçişler yapabilmektedir. Geçiş yapacağı dünyaları adil dünya inancını kendisine ve başkalarına meşrulaştırabileceği alanlardan seçmektedir. Bu meşruluğu elde edebilmek için cinsiyetçilik, ayrımcılık, kendi değerini yücelterek karşıdaki bireyin değerini küçümseme gibi toplumsal

sözleşmedeki “adil” olanı toplumdaki güçlü değer-ler üzerinden kurmaktadır. Bu durum toplumsal sözleşmenin kapsayıcılığını azaltmakta, rasyonel olanı kemirmekte, ahlaki değerlere dayalı sistemin devamına olanak sunmaktadır.

Öte yandan toplumun egemen değerler dünyasının dışarıda bıraktığı insanların da kendi içinde farklı bir seyir izleyen adil dünya inancı bulunmaktadır. Bu insanlar toplumsal düzeyde dışlanmış kendi değer dünyalarını kamusal düzeyde yok kılarak, gizleyerek güçlülerin kurduğu sözleşmeyle ilişkilenebilecek değer dünyalarını öne çıkararak toplumsal düzeyde ilişki kurmaktadır. Örneğin, geleneksel ailelerin ebeveynleri adil dünya inançlarını tutarlı ve sağlıklı tutabilmek için görüştükları ailelerin kendilerine benzeyen aileler olmasına dikkat etmektedir. Böylesi bir aileyle ilişki kurmak isteyen (toplumdan dışlanmış) bir eşcinsel çift kendini saklamakta ve egemen değer dünyaları içerisinde önemli görünen değer kalemlerini (meslek, etnik köken, ekonomik gelir vb.) öne çıkararak geleneksel ailelerle ilişki kurabilmekte, birlikte yaşayabilmektedir. Bu durumdaki eşcinsel çiftin bireysel adil dünya inancını gizlenmenin, yaşadığı durumun geçici olduğunu düşünmenin, bir gün eşcinsel kimliğiyle kabul göreceğini düşünmenin sabrederek iyilik yapmaya devam etmeyi kendine telkin etmenin temel motoru haline gelmektedir. Böylesi bir açıdan bakıldığında adil dünya inancında toplumsal değişim potansiyeli evrimseldir, kırılmaların yaşanması zordur.

Birey, adil dünya inancı ile değer dünyalarındaki dengelere göre kendisini yeniden konumlandırmaktadır. Adil dünya inancını koruyabilmek için gerektiği zaman toplumsal sözleşmenin ve birlikte yaşamının, herkes için eşit ve olanaklı dünyanın oluşumuna karşı tehditkâr ve yıkıcı eylemlere girmekten çekinmemektedir. Bu eylemleri de kendi içerisinde meşrulaştırabilmekte ve mutlu ilişkiler kurabilmektedir. Ancak eylemlerin bu şekilde kurulumu toplum içerisinde gruplaşmalara, içe kapanmalara, güvensizliklere, görünmeyen veya üstünde durulmaya gerek olunmayan eşitsizliklerin süregitmesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak adil dünya inancının toplumsal oluşum ve evrim süreci (ki adil dünya inancı durağan değil, sürekli oluşan ve belli bir tutarlılıkla dönüşen bir olgudur) dediğimiz zaman üç boyutlu düşünmemiz gerekmektedir. İlki güçlü tarafın adil dünya inancı, ikincisi güçsüz tarafın adil dünya inancı ve üçüncüsü toplumsal

düzyde adil dünya inancının etkisidir. Güçlü ve güçsüzü belirleyen şey, toplumsal değerler dünyasının güç dengesini kullanarak bireyin kendi adil dünya inancını tutarlı muhafaza edebilme kapasitesidir. Bu anlamda bireysel adil dünya inancını oluşturan değerlerin güçsüz olması, tutarsızlık yaşamayı geçici bir süreçtir ve her koşulda olumluya gidişini temsil eder. Ancak bireyin kendi adil dünya inancını olumluya çevirme çabası toplumsal sözleşmenin rasyonel, eşitlikçi yönüne zarar verecek eylemlerin meşru görülmesine ve bu meşruluğun toplumda hâkim olmasına ve ahlaki önyargıların süregelmesine neden olmaktadır. Bu süregelişin ve var olan durumunu değerlendirilmesi sonuç bölümünün içerisinde yapılmaktadır.

SONUÇ

Dünyanın iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı diğeri bir deyişle hak edenin hak ettiğini aldığı adil bir yer olup olmadığına dair sorgulamalar farklı disiplinlerin güncel konusu haline gelmiştir. Sosyal bilimlerin her alanında olabileceği gibi bu alanda da disiplin içi çalışmaların kıymetliliğinin yanı sıra karşılaştırmalı bir ses olması niteliği ile disiplinler arası düşünceler büyük önem taşımaktadır. Lerner'in adil dünya inancı teorisi temelinde şekillenen bu çalışmada da adalet olgusuna felsefe ve sosyoloji bakış açısı ile oluşturulan yeni çerçeveler ile yaklaşılmaya çalışılmıştır. Temelde Lerner'a göre gerek ruh sağlığını gerek kişilerin değerlendirme biçimini koruması yönü ile avantaj konumunda olan adil dünya inancının Nietzsche perspektifinden pek de öyle algılanamayacağını söylemek yanlış olmaz. Öyle ki, adalet olarak adlandırılan dengenin eşitlik ilkesinden yola çıkması bu bakış açısına göre kabul görmemektedir. Çünkü Nietzsche'ye göre insanlar arası ilişkileri belirleyen eşitlik değil mesafe ve güç dengesidir ki bu; kişilerin diğeri ile kurduğu ilişkiyi şekillendirir ve güçlü olan ve olmayan arasında yaşanacakları belirler. Kuşkusuz bu durum adil dünya inancına sahip olan ve olmayanı sürü ve sürü dışı olarak tanımlamaya götürebilmektedir. Tam da bu noktada sosyolojik optiklerimiz bize var olan bu durumun kişilerin birbirlerini ve hatta kendilerini nasıl algılandıklarına dair kurguladıkları değerler dünyasını görmemizi sağlar. Dahası karşımıza çıkan bu değerler dünyasında kişilerin bu dünyaya uygunluk sağlayabilmek adına bazı yanlı ya da tamamen yanlış değerlendirmeler yapmaya itilebildiğini görebilmekte mümkündür. Nietzscheci bakış açısına benzer olarak sosyolojik perspektifte bize bu

durumun güçlü olanın ve olmayanın adil dünyası şeklinde bir yorumlama sunmaktadır ve hatta farklı bir yaklaşım sunarak üçüncü bir açıdan bu ikisinin etkileşimi olan bir toplumsal adil dünya inancı ve değerler dünyasından bahsetmektedir.

272

IJSI 10/2
Aralık
December
2017

KAYNAKÇA

Bastounis, Marina; Minibaş Poussard, Jale (2012). "Causal Attributions of Workplace Gender Equality, Just World Belief, and the Self/Other Distinction". *Social Behaviour and Personality*, 40, 433-452.

Correia, Isabel; Dalbert, Claudia (2007). "Belief in a Just World, Justice Concerns, and Well-Being at Portuguese Schools". *European Journal of Psychology of Education*, 22, 421- 437.

Correia, Isabel; Kamble, Suresh; Dalbert, Claudia (2009). "Blief in a Just World and Well-Being of Bullies, Victims and Defenders: A Study with Porteguese and Indian Students". *Anxiety, Stress & Coping*, 22, 497-508.

Dzuka, Jozef; Dalbert, Claudia (2006). "The Belief in a Just World and Subjective Well-Being in Old Age". *Aging & Mental Health*, 10, 439-444.

Kant, Immanuel (2007). "Idea for A Universal History with A Cosmopolitan Aim". *Anthropology, History and Education: The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*, Günter Zöllner; Robert B. Loudon (Eds.), 107-121, UK: Cambridge University Press.

Kuçuradi, Ioanna (2009). *Nietzsche ve İnsan*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Lerner, Melvin J. (1980a). *The Belief in a Just World A Fundamental Delusion*. Newyork: Springer Science.

Lerner, Melvin J. (1980b). *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. New York: Plenum Press.

Lerner, Melvin J. (1977). "The Justice Motive: Some Hypotheses as to its Origins and Forms". *Journal of Personality*, 45, 1-52.

Lerner, Melvin J.; Miller, Dale T. (1978). "Just World Research and the Attribution Process: Looking Back and Ahead". *Psychological Bulletin*, 85, 1030-1051.

Lerner, Melvin J.; Simmons, Carolyn (1966). "Observer's Reaction to the 'Innocent Victim': Compassion or Rejection?". *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 203-210.

Lucas, Todd; Alexander, Sheldon; Firestone, Ira; Lebreton, James M. (2008). "Just World Beliefs, Perceived Stress, and Health Behavior: The Impact of a Procedurally Just World". *Psychology and Health*, 23, 849-865.

Murray, John D.; Spadafore, Jo Ann; McIntosh, William D. (2005). "Belief in a Just World and Social Perception: Evidence Forautomatic Activation". *Journal of Social Psychology*, 145, 35-47.

Nietzsche, Friedrich (2016). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Nietzsche, Friedrich (2015). *Böyle Söyledi Zerdüşt*. Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Nietzsche, Friedrich (2011). *Ahlakın Soykütüğü*. Çev. Zeynep Alagonya, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Nietzsche, Friedrich (2005). *Putların Batışı ya da Çekiçle Felsefe Nasıl Yapılır*. Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, Friedrich (2003). *Şen Bilim*. Çev. Levent Özşar, Bursa: Asa Kitabevi.

Öcel, Hatem (2011). "İşyeri Zorbalığı ve Fiziksel Rahatsızlık Belirtileri: Adil Dünya İnancının Düzenleyici Rolü". *Türk Psikoloji Yazıları*, 26, 76-86.

Thévenot, Laurent; Boltanski, Luc (2006). *On Justification, The Economics of Worth*. New Jersey: Princeton University Press.

<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/adil> (Erişim Tarihi 12.01.2017).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5881c6e9375785.26073828 (Erişim Tarihi 12.01.2017).

SUMMARY

Justice, just and unjust words are very important for a person who shares the social world and builds his existence. These words are very effective in the processes of perceiving, evaluating and judging the situations and conditions in which people and themselves are in. This situation causes the concentration of the subject by many disciplines, especially philosophy, sociology, psychology and other disciplines. The views of different disciplines are crucial for social scientific progress on the subject. For this reason, the article will be discussed by blending philosophy, psychology and sociology viewpoints on the basis of Just World Belief Theory, which has been widely studied by social psychologists since Melvin J. Lerner conducted seminal work on the belief in a just world in the early 1960s. According to the Just World Belief Theory people are motivated to believe that good people are rewarded and bad people are punished in a fair world. In other words, people want to live in a fair world, and they have to believe that the world they live in is fair. So they live their daily lives, their beliefs that their future will be hopeful, trustful and safety. They also believe that people live in justice and order. Thus they protect themselves from uncertainty. From social psychological point of view if people have a desire for justice, they can influence beliefs and attitudes about this world. Because those believers do not think that the world is not a fair place. Therefore, in case of threat to faith, people compensate for the unfair situation to protect their faith. Scientific research is proving the situation. There is a regulatory role of just world belief. In the first part of the study, the theory will be introduced based on psychology literature. Then it's interpreted Just World Belief Theory from Nietzsche's philosophical thought. According to Nietzsche people create value judgments to make sense of the world and its surroundings. They create personal value systems by moving from these values. Personal value systems make the world known and foreseeable. So that man can act according to the predictions. In this context Nietzsche's moral point of view based on equal claim- and accordingly, the Lerner's Just World belief Theory-is distorting the injustice that is inherent in this world. Finally, there is a sociological point of view which is complemented by a basic assessment of Just World Belief Theory. Sociologically, we need to consider the social formation and evolution process of the just world belief in three dimensions. The first is the just world belief on the strong side, the second is the just world belief on the weak side, and the third is the effect of a just world belief on the social level. Powerful and powerless are relations with a harmony between just world belief and social value. Psychological, sociological and philosophical aspects of Just World Belief are explained in detail in the article.

